

Uvod: Mleci – grad-država izrasla iz bizantskoga okrilja

U 16. stoljeću jedan humanist pokušao je izvesti ime Mleci (Venecija) od riječi *veni etiam* (»dođi ponovno«) objašnjavajući kako je to grad u kojemu se uvijek iznova mogu susresti nove i neslućene zanimljivosti. Ovaj prikladan turistički slogan, naravno, nije istinit već naziv potječe iz antičkoga doba i označava područje na kojemu je obitavalo pleme Veneta – prostor uz sjeverni i sjeverozapadni kraj Jadranskoga mora. U staro doba, u vrijeme prvoga rimskog cara Augusta, područje je zajedno sa Istrom ustrojeno u jednu od talijanskih provincija. Protezala se od obronaka Alpa do rijeke Pad (Po), a od glavnih gradskih središta izdvajala se Akvileja, ujedno i sjedište kristijanizacije ovoga dijela Apeninskoga poluotoka.

Početke današnjih Mletaka potrebno je tražiti u vremenu velike seobe naroda i provale Zapadnih Gota (Vizigota) u Italiju početkom 5. stoljeća. U to vrijeme vizigotski vladar Alarik I. (oko 370–410) pustoši sjevernotalijansko obalno područje te se tamošnje žiteljstvo sklanja na pješčane otoke (*lidi*), koji se protežu ispred ušća sjevernoitalskih rijeka. Upravo iz toga vremena potječe i legendarni datum osnutka Mletaka: petak, 25. ožujka 421. (točno u podne). Tih je godina (429), također prema predaji, podignuta i najstarija mletačka crkva San Giacomo di Rialto. Prvotna useljavanja nisu imala obilježja stalnosti, a veliki dio useljenika vraćao se – ovisno o ratnoj situaciji – u svoje nekadašnje domove. Useljavanje se učestalije nastavlja nakon 452. godine, kada hunski vojskovođa Atila (o. 433–453) u svojem pohodu razara Akvileju (452). Nakon hunske provale masovnije naseljavanje gradova na područja Lagune nije nastavljeno (osim u Grado). Tek provalom Langobarda (568), kada su uništeni ostaci Akvileje i razoreni mnogi drugi gradovi, stanovništvo je masovnije započelo naseljavati i druga mjesta diljem Lagune: Caorle (na ušću Livenze), Chioggia, Torcello i Malamocco. Vjerojatno je tada, dakle početkom druge polovice 6. stoljeća, dio bjegunaca naselio mletačku otočnu skupinu Rialto (skupina otočića: Rialto, Spinalunga, odnosno današnji otok Giudecca, Luprio – oko današnje crkve San Giacomo dell’Orio, Olivolo – Castello), začetak današnjih Mletaka (*Civitas Rivaulti*). Političko sjedište cijelog tog obalnog i priobalnog područja, koje je i nakon prodora Langobarda ostalo u sastavu Bizanta, bio je grad Herakleja (*Heracliana*), smješten na lijevoj obali Piave; trgovačko-poslovno središte bio je otok Torcello, a vjersko Grado, gdje je izbjegao akvilejski patrijarh.

Iseljavanja iz gradova Padske nizine nastavila su se i prilikom svih osvajačkih prođora i vojnih uspjeha Langobarda, koji su trajali čitavo 7. stoljeće i smanjivali tamošnje bizantske stečevine. Potkraj tog razdoblja Bizantu su preostali samo pješćani otoci na lagunama, a langobardskoj je vlasti pripalo sveukupno područje do granica Ravenskoga egzarhata.

Naseljeno otočje mletačke Lagune organizirano je do konca 7. stoljeća u vojničko područje (dukat), podvrgnuto ravenskom egzarhu. Najstarije vijesti o postojanju zasebnoga mletačkog dukata, podložnog izravnoj upravi Carstva, potječu iz 680–700. godine. Od tada potječu i vijesti o prvim mletačkim duždovima (prema kronici Ivana Đakona), često protkane predajom i pokušajima da se datacija mletačke neovisnosti o bizantskom vrhovništvu pomakne u što drevnije razdoblje. Prvi zasebni *dux* Mletaka bio je (prema kronici Ivana Đakona) Paulucije (lat. *Paulutius*, tal. *Paoluccio Anafesto*), imenovan 697. (umro 717), a sjedište mu se nalazilo u Herakleji. U njegovo je doba na osnovi mirovnog sporazuma uspostavljena granica prema Langobarskom Kraljevstvu.

Paulucijev nasljednik bio je Marcel (*Marcello Tegalliano*), vojni zapovjednik s naslovom *magister militum*, imenovan 717. (umro 726). U njegovo doba dolazi do nemira u Bizantu (ikonoborski pokret), što rezultira pobunama diljem Italije i zbacivanjem predstavnika bizantske vlasti. U Herakleji na mjesto Marcela dolazi domaći velikaš Urso (*Orso, Urso Ipato*) 726/727. godine, prema nekim povjesničarima zapravo prvi izabrani mletački dužd. Urso je težio zadržati lojalnost prema Carstvu. U pobuni separatistički usmjerenih velikaša biva svrgnut, na što bizantska središnjica odgovara sankcijama, ukida samostalno biranje dužda i uvodi upravu kojom izravno rukovodi *magister militum* imenovan iz sjedišta Carstva. Takav je sustav dokinut 742., kada Bizant dopušta da novog dužda biraju mletački odličnici i svećenstvo. Izabran je Ursov sin Diodato/Deusededit (*Teodato Ipato*), koji je sjedište duždeve vlasti premjestio na otok Malamocco. Diodato je vladao do 755., a s prijestolja ga je zbacio Galla (*Galla Gaulo*), i sam oboren s vlasti nakon jedne godine. Uslijedilo je nemirno i za vladare nestabilno razdoblje, tijekom kojega se nijedan dužd nije uspijevaio duže vrijeme održati na tronu.

Važan događaj za mletačku povijest zbilo se 751. godine. Tada pod langobardsku vlast pada Ravena te mletački dužd postaje jedini predstavnik bizantske vlasti na Apeninskome poluotoku. Taj je događaj otvorio put za afirmaciju Mletaka, koji kao bizantsko uporište na Jadranu postaju i glavnom točkom na transeuropskom trgovačkom putu. Ipak, bizantska vlast, iako je Mlečane nastojala pridobiti povlasticama, nije nailazila na podršku velikog dijela domaćega patricijata. Stoga su tijekom toga vremena učestali sukobi mletačke aristokracije probizantskog usmjerenja i plemstva koje osloncem na papu i franačku državu teži postići što veći stupanj samostalnosti. Takve će okolnosti uroditi nemirima i nestabilnošću na unutarnjoj političkoj sceni Mletaka te će stalna smjena pristaša probizantske odnosno profranačke politike na duždovom tronu biti jednom od glavnih značajki političke povjesnice rane mletačke države.

U drugoj polovici 8. stoljeća duždem postaje Mauricije Galbaio (*Maurizio Galbaio*, 764), velikaš iz Herakleje koji privremeno uspijeva ostvariti nasljednost duždevske časti – naslijedio ga je sin Ivan (*Giovanni Galbaio*) 787. godine. Istodobno traju i sukobi između gradova Herakleje i Jesola (Đezola). Učestalije se naseljava otočna skupina Rialto, uz koji se s vremenom (sve do 13. stoljeća) vezuje ime Mleci. Glavni otok u toj skupini, Olivolo (danas zvan Castello), od 774/775 postaje sjedište biskupa.

Zamišljeni prikaz prvih naselja na otočnoj skupini Rialto (prije 1000. god.): rukopis iz 16. stoljeća (Mleci, Biblioteca Marciana)

Začeci današnjih Mletaka nalazili su se na području uz današnji most Rialto, gdje su tijekom 6. stoljeća utočište pronašle brojne izbjeglice iz sjevernotalijanskih gradskih središta. Civitas Rivoalti bit će sve do 13. stoljeća istoznačnica za Mletke, a ondje će se od početka 9. stoljeća nalaziti i sjedište dužda (od Angela Partecipazia). (Izvor fotografije: *Il Palazzo Ducale di Venezia: eventi storici e artistici*, Guida Venezia 1996., str. 6)

Franačko osvajanje sjeverne Italije oslobodilo je Mlečane langobardske opasnosti. Istodobno traju borbe Bizanta i Franačke za prestiž i gospodstvo nad sjevernom Italijom, Istrom i Dalmacijom. Borbe su vođene promjenjivim uspjehom, a okončane su Aachenskim mirom 812., prema kojem je Bizant u svojoj vlasti zadržao dalmatinske gradove i Mletke.

U vrijeme spomenutih ratovanja mletački je dužd bio Angelo Partecipak (*Partecipazio, Particiaco*, 811–827), političkim usmjerenjem odan Bizantu, a njegovo se sjedište nalazilo na otočnoj skupini Rialto. Taj se predjel pokazao sigurnijim od Malamocca, a ondje podignuta duždeva kuća zapravo je postala prva duždeva palača na Rialtu. Angelo *Partecipazio* poduzeo je u doba svoje vladavine i opsežan posao utvrđivanja i izgradnje Rialta, smještenoga na nestabilnom i muljevitom terenu. Kao materijal je korišteno drvo – jeftino, dostupno i jednostavno za prijevoz, a ujedno i praktično za zadanu konfiguraciju tla – u Lagunu su zabijani gusto polagani trupci na kojima su podizane kuće. Tada se kamen koristio samo za gradnju crkava i duždeve palače (koja je izgledom više nalikovala utvrđi) – riječ je o bijelom tvrdom istarskom kamenu koji je bio otporniji na sol.

Vladavina duždeva iz roda Partecipak – Angelova sina Justinijana (*Giustiniano*, 827–829) te potom brata mu Ivana (*Giovanni*, 829–836) imat će naglašeno probizantsko usmjerenje. Poradi jačanja profranačkog usmjerenja među vodećim mletačkim plemićima, posljednji iz ove obitelji, dužd Ivan Partecipak, pobunom je zbačen s vlasti (836). Tim činom Mlečani nisu stupili pod okrilje franačke države i sačuvali su interesno usmjerenje prema Bizantu, ali su od tada sustavno slabili utjecaj Carstva na nutarnji politički razvoj. Stoga od vremena dužda Petra Tradenika (*Pietro Tradonico*, 837–864) započinje doba postupnog osamostaljenja Mletaka i izrastanja u jednu od najmoćnijih država Jadrana i Sredozemlja.

Nešto poduži uvod o osnutku i prvim počecima Mletaka neophodan je prolog u promišljanje hrvatsko-mletačkih odnosa u ranom novovjekovlju. Naime od samih početaka ustroja grada na lagunama, tada još rastočenog na niz malih i separatnih sprudova i otočića, moguće je tražiti prve poveznice između hrvatskog i mletačkog odnosno sjevernotalijanskog prostora. Iako su dokumentirana povijesna vrela o tom razdoblju prilično oskudna, često svedena na predaje i ponekad vrlo kontroverzna tumačenja (primjerice, o Višeslavovoj krstionici kao importu sa mletačkog otoka Giudecca), nedvojbeno je da su dva susjedna naroda, koje spaja jedno isto more, od prvih početaka obitavanja na današnjim prostorima težila komunikaciji i razmjeni.

Od neretvansko-mletačkih pomorskih srazova do istarskih i zadarskih protumletačkih pobuna – prva stoljeća hrvatsko-mletačkih političko-državnih veza

Pouzdaajući se u tragove povijesnih vrela, prve sigurnije vijesti o hrvatsko-mletačkim vezama (ponajprije vojno-političkim) bilježimo već u prvoj polovici 9. stoljeća. Osnovno obilježje prvih izrijekom spomenutih hrvatsko-mletačkih doticaja jest nastojanje tada još mlade mletačke države da vojnim ili političkim putem stekne prevlast nad istočnojadranskom obalom, iznimno važnom poradi osiguranja plovidbeno-trgovačkog prometa prema istočnome Sredozemlju. Mletačku prevlast tijekom toga vremena sprječava neretvanska mornarica, čiji gusarski pothvati otežavaju slobodu plovidbe istočnim Jadranom. Prve izravne mletačko-neretvanske sukobe izvori spominju oko 830., kada Neretvani šalju jednog svog poslanika u Mletke, kako bi sklopio mir s duždem Ivanom Particijakom. Poslanikovo ime nije nam zabilježeno, ali je znano da se tom prilikom pokrstio, što upućuje na to da su Neretvani tada još uvijek većim dijelom bili nekršteni. U vrijeme kada je Bizant bio zaokupljen vlastitim krizama i sukobima (ikonoklazam, ratovi s Arapima i Bugarima), Mlečani su prevlast na Jadranu morali pokušati osigurati vlastitim snagama. U takva nastojanja možemo ubrojiti pokušaj dužda Petra Tradenika da vojnim pohodom na hrvatskog kneza Mislava (o. 835 – o. 845) i neretvanskog vladara Družaka osigura slobodnu plovidbu Jadranom. Ishod pohoda nije nam poznat, ali je znano da isti dužd 839. sklapa mir s knezom Mislavom u poljičkome naselju Sv. Martin, a potom na susjednim otocima ugovara mir i s neretvanskim knezom Družakom. Mir s Neretvanima narušen je već 840., kada je Družakov nasljednik Diudit porazio mletačko brodovlje, prilikom čega je poginulo oko sto dužddevih vojnika.

Mletačka dvostruka politika privrženosti Bizantu i Franačkoj, važna i za razumijevanje onodobnih hrvatsko-mletačkih veza, razvidna je i iz ugovora (*Pactum Lotharii*) iz 840. godine s carem Lotarom I. (840–855), kojim su se Mlečani obvezali pomagati Kraljevstvu Italije protiv slavenskih nasrtaja na obale Istre i u druge krajeve pod franačkom vlašću. U zamjenu za to stekli su pravo slobodne trgovine italjskim područjem, što je omogućilo da se učvrste kao spojnica između bizantskoga Istoka i europskog Zapada. Neuspjesi Bizanta da zaštiti njihove temeljne strateške interese bit će i

u idućim godinama motiv za sve samostalniju vanjsku politiku Mletaka i približavanje karolinškoj vlasti. Ipak, prekomjerno priklanjanje Zapadu i Francima urodilo je pobunom protiv dužda Petra Tradenika koji je ubijen 864. Njegov je nasljednik Urso Particijak (*Orso Partecipazio*, 864–881) vodio strogo probizantsku politiku, djelujući u uvjetima iznova ojačalog Bizanta u vrijeme cara Bazilija I. (867–886). Upravo tada nastavljaju se i sukobi s hrvatskim knezom Domagojem (864–878). O tadašnjim mletačko-hrvatskim sukobima zabilješke nam je ostavio mletački kroničar Ivan Đakon: »U to vrijeme gospodin dužd Urso učinio je sina svoga Ivana svojim suvladarom. Tada su najgora plemena Slavena¹ i Dalmatinaca počela pljačkati istarsku pokrajinu: tamo su naime poharali četiri grada, to jest: Umag, Novigrad, Sipar i Rovinj. Zatim je javljeno gospodinu duždu Ursu da bi oni htjeli prijeći do Grada; došao je s trideset lađa do prije rečenog grada. Odatle brodeći prema Istri, hrabro nasrne na iste Slavene i tako ih u boju uništi da nitko od njih nije mogao pobjeći ni vratiti se u domovinu. [...] Zatim je, poslije smrti Domagoja, najgorega kneza Slavena², gospodin dužd Urso i njegov sin Ivan sa Slavenima sklopio mir i slogu. Ipak protiv Neretvana, s kojima je bio u neprijateljstvu, pošalje vojsku.«³ Iz navedenih zapisa razvidno je da je dužd Urso Particijak poduzeo uspješan pohod protiv Hrvata, natjerao ih na povlačenje i sklapanje mirovnog ugovora. Međutim, to Mlečanima nije donijelo željenu sigurnost na Jadranu jer su njezine brodove i dalje ugrožavali neretvanski pomorci.

U vrijeme vladavine dužda Petra I. Kandijana (*Pietro Candiano*, 887) izvršen je još jedan neuspjeli pokušaj mletačkog ovladavanja nadzora nad istočnojadranskom obalom. U bitki kod Makarske 887. duždevo je brodovlje poraženo, sam dužd je smrtno stradao te je, prema nekim mišljenjima u historiografiji, moguće da su od tada Mlečani plaćali Neretvanima tribut za slobodnu plovidbu Jadranom.

Općenito gledajući, neretvanski su gusari nanosili veliku štetu mletačkoj trgovačkoj politici na Jadranu. U mletačkoj tradiciji ostali su upamćeni kao okrutni, ali i spretni i hrabri gusari, koji svojim brzim lađama mogu ugroziti svaku njihovu galiju. Mletačke predaje, često isprepletene s maštom, bilježe otmicu mletačkih žena i djevojaka od strane neretvanskih gusara. Događaj se, prema predaji, zbio između tridesetih i kraja pedesetih godina 10. stoljeća; Mlečani su uspješno sustigli gusare i vratili otete sugrađanke. U spomen na taj dan (blagdan Svijećnica) ustanovljena je svečanost (*La Festa delle Marie*) u kojoj je u procesiji sudjelovalo dvanaest djevojaka, a dužd svečano pohodio mletačku crkvu sv. Marije Formoze.

Iz prvih desetljeća 10. stoljeća potječu i konkretne vijesti o gospodarskom povezivanju Venecije i Istre koja se tada nalazila u sastavu Italskoga Kraljevstva. Tako se 932. grad Kopar dobrovoljno obvezao da će duždu (do konca njegova života) nakon svake berbe davati sto amfora vina i da će mletačke podanike koji borave u gradu i na njegovu teritoriju čuvati od bilo kakvih iskaza neprijateljstva i nasilja. Koprani, i sami usmjereni na pomorsku trgovinu, tim su ugovorom nastojali pridobiti naklonost Mlečana i staviti se pod njihovu zaštitu, iako u tom trenutku politika približavanja gradu na lagunama nije bila najpovoljnija. Stoga je nedugo potom istarski i furlanski markgrof Vinterij, potaknut vjerojatno i od akvilejskoga patrijarha, prova-

¹ Tj. Hrvata.

² Tj. Hrvata.

³ Ivan Đakon, knj. III, gl. 14, str. 134, gl. 16, str. 138; prijevod prema N. Klaić, *Izvori*, dok. 17, str. 25.

lio ne samo na mletačke posjede, već i na dobra gradeškoga patrijarhata na području Puljštine i Istre. Ipak, Vinterijeva je intervencija doživjela slom kada je Venecija zabranila svojim podanicima trgovanje s Istranima i svoje tržište zatvorila za istarsku robu. Uz posredovanje gradeškog patrijarha sklopljen je mir. Istarski predstavnici – markgrof, biskupi, gradski lokopoziti, suci i građani Trsta, Milja, Kopra, Pirana, Novigrada, Poreča i Pule – sklopili su 12. ožujka 933. na Rialtu u Mlecima mir s duždem Petrom II. Kandijanom (932–939). Istrani su se tom prigodom obvezali da neće dirati u posjede Mlečana i gradeške Crkve, da će Mlečanima isplatiti dugove i neće povećavati poreze i pristojbe. Nadalje, svojim brodovima neće napadati mletačke lađe, a ako bi italski vladar krenuo u pohod protiv Venecije, Istrani su o tome dužni izvijestiti mletačke podanike kako bi se oni pravovremeno spasili. Rečeni uvjeti mira sklopljenog na Rialtu dali su Mlečanima snažan oslonac za postupno, iako vremenski dugotrajno, prodiranje na istarski poluotok. Dokumentom iz 933. osigurana je mletačka pomorska trgovina u istarskom akvatoriju, a mletački posjedi u Istri stekli su faktičnu neovisnost o lokalnim vlastima. Godine 977. novim su ugovorom istarske obveze prema Mlečanima dodatno precizirane. Prema ispravi načinjenoj u »gradu Justinopolisu« žitelji Kopra ponovno su se obvezali na plaćanje danka od sto amfora vina, na ustupanje Mlečanima bescarinske trgovine u njihovu gradu (i koparski trgovci su to pravo uživali u Mlecima) te neutralno držanje čak i ukoliko bi ostali istarski gradovi zaratili s Mlečanima. U ugovoru iz 977. nekoć dobrovoljno i vremenom omeđeno davanje danka duždu pretvoreno je u neograničenu obvezu i služenje, a mletački je dužd stekao i pravo da u Kopru postavlja mletačkog predstavnika – opunomoćenika za obavljanje nadzora nad izvršavanjem rečenih ugovornih obveza. Mlečani su, razvidno je iz ovog ugovora, postupnom i dobro promišljenom politikom težili širenjem i učvršćenjem utjecaja na zapadnoistarske gradove steći odskočnu dasku za dublji i učinkovitiji prodor na istočnojadransko uzmorje, neophodno za neometano odvijanje mletačke trgovačke plovidbe.

Nositelj politike dobrosusjedskih odnosa s moćnim državama bio je dužd Petar II. Orseolo (*Pietro II. Orseolo*, 991–1008), provoditelj velikih vanjskopolitičkih uspjeha, gospodarskog procvata Mletaka i potpunog učvršćenja političke neovisnosti. Godine 992. obnovio je ugovor sa Svetim Rimskim Carstvom (s carem Otonom III), sklopio povoljan trgovački ugovor s Bizantom (početak mletačke trgovinske ekspanzije na Istok), a održavao je i odlične trgovinske i političke odnose sa islamskim zemljama. U svezi s tadašnjim prilikama u Hrvatskoj, dužd je iskoristio prijestolne sukobe između sinova kralja Stjepana Držislava (o. 970 – o. 995) i nastojao poništiti utjecaj hrvatskog vladara nad dalmatinskim gradovima pod bizantskom vlašću. Godine 1000. poduzeo je vojni pohod na dalmatinsku obalu pod izlikom da svoje podanike želi osloboditi plaćanja danka. Pritom nije sasvim jasno je li riječ o tributu koji su Mlečani plaćali za plovidbu duž istočnojadranskog uzmorja ili je pak riječ o podavanju na koje su dalmatinski građani bili obvezni hrvatskim vladarima od vremena vladanja cara Bazilija I. (867–886). Prema pisanju Ivana Đakona duždu su potporu dali Zadrani koji su već i uoči pohoda prihvatili njegovu vlast (samim time i bizantsku). Ploveći duž hrvatskoga uzmorja dužd je prihvaćao priznanje svoje vlasti koje su mu nudili gradovi od Kvarnera do Dubrovnika. Gotovo bez otpora, tek uz manje oklijevanje posade u kraljevskom Biogradu i otpor Lastovljana, cijela je Dalmacija, a sa njom i dio uže Hrvatske, tada bila objedinjena duždevom vlašću. Orseolovo zauzeće Dalmacije imalo je za učvršćenje samopouzdanja mlade mletačke države iznimno veliku ulogu. Iako je dužd formalno bio zastupnik bizantskoga cara (Bazilije II., 976–1025), njegov je vojni pohod značio početak mletačkog učvrš-

Duždeva galija – Bucintoro
(Antonio Canal zvan Canaletto:
detalj slike »Povratak Bucintora
na pristanište na dan Uzašašća«,
oko 1746.; Milano, Collezione
Aldo Crespi)

Jedan od simbola duždevne časti i moći zasigurno je nave ducale – brod Bucintoro. Raskošan, reprezentativan, blještav, urešen rezbarijama i pozlatama, duždev je brod isključivo korišten u najsvečanijim prigodama duždeva isplovljavanja. U vrelima se spominje od 1177., a njegova se uporaba ponajprije veže uz svetkovinu Vjenčanja dužda s morem (*Sposalizio del mar*), na dan Uzašašća Blažene Djevice Marije. (Izvor fotografije: *L'opera completa del Canaletto*. Presentazione di Giuseppe Berto, Milano 1968., tab. 28–29)

čjenja na dalmatinskoj obali (po povratku je Orseolo uzeo naslov *dux Veneticorum et Dalmaticorum*).

Hrvatski vladar Svetoslav, kojega su sa prijestolja zbacila braća Krešimir i Gojslav (o. 998), upravo u mletačkom duždu traži saveznika, dočekuje ga u Trogiru i s njim sklapa savez. Kao zalog ugovora dao je duždu za taoca svoga sina Stjepana, koji se kasnije oženio duždevom kćeri Hicelom. Odlaskom Stjepana u Mletke pretpostavlja se da je utemeljena zasebna grana dinastije Trpimirovića – Svetoslavići, čime je otpočelo doba dinastičkog rascjepa koji će u konačnici dovesti do nestanka hrvatske države koncem idućega stoljeća.

Pohod Petra II. Orseola na Dalmaciju nije, ipak, urodio čvrstim i po Mlečane pouzdanim iskazivanjem vjernosti dalmatinskih gradova. Tome u prilog kazuje činjenica da je već Pietrov nasljednik Oton Orseolo (*Ottone Orseolo*, 1008–1026) morao 1018. ponoviti pomorski pohod na istočnojadransku obalu i zadovoljiti se zakletvom vjernosti tamošnjih gradova. Kolika je za Mlečane bila važnost stjecanja prevlasti nad Dalmacijom (iako se tada zapravo radilo tek o formalnom priznanju mletačkoga vrhovništva), svjedoči da je u spomen na pohod iz 1000. godine ustanovljena svetkovina vjenčanja dužda s morem (*Sposalizio del mar*), kojom se simbolično željela naglasiti mletačka prevlast nad Jadranom. U tim je prigodama dužd na svom posebno urešenom brodu zvanom *Bucintoro*, uz posebno urešenu brodsku pratnju, isplovljavao prema Lidu. Kod četvrti S. Elenne susretao se s mletačkim patrijarhom koji je blagoslivljao prsten koji se polagao u more. Izgovarao je riječi: *Ti sposiamo, o mare, in segno di vero e perpetuo dominio*.

Nakon pohoda Otona Orseola Dalmacija je podijeljena na dvije cjeline. Kvarnerski otoci izdvojeni su u zasebno područje pod mletačkom upravom (sve do razdoblja hrvatskog kralja Petra Krešimira IV), a Gornja je Dalmacija ustrojena kao bizantska tema sa sjedištem u Dubrovniku. Njome je, u carevo ime i uz njegovo odobrenje, također upravljala Venecija.

Do novih promjena dolazi nakon prevrata u samim Mlecima. U borbama za duždevski tron suparničke obitelji svrgavaju dužda Otona Orseola (1026) te se u godi-

nama koje su uslijedile na vlasti smjenjuju odvjeci obitelji Centranico odnosno Barbolano (Petar/Pietro: 1026–1031), Flabanico (Dominik/Domenico: 1032–1043) i Contarini (Dominik/Domenico I.: 1043–1071). Prevrat u Mlecima i više desetljača suparništva moćnih obitelji za vlast bili su poticaj hrvatskom vladaru Krešimiru III. (o. 1000–1030) da napadne Dalmaciju, ali taj pohod nije urodio uspjehom. Bizant tada još nije bio voljan prepustiti Dalmaciju Hrvatima te je u svrhu smirivanja hrvatskih aspiracija poslan langobardski katepan Bazilije Bojoan. U cilju ovladavanja Dalmacijom Hrvati će se u idućim godinama obraćati za pomoć i Mađarima koji su, zahvaljujući rodbinskim vezama s Orseolima, imali interes da se dalmatinski gradovi okrenu protiv novouspostavljene vlasti u gradu na lagunama.

U vrijeme vladanja kralja Stjepana II. (o. 1030 – o. 1058), sina Krešimira III., čini se da je Hrvatska stekla privremenu vlast nad Zadrom. O tome nam, neizravno, svjedoči podatak da je dužd Dominik I. Contarini 1050. ponovno vratio Zadar pod mletačko okrilje.

Mletačke pretenzije na Dalmaciju bile su suzbijene u doba vladanja kralja Petra Krešimira IV. (o. 1058 – o. 1074). Godine 1069. u Krešimirovoj pratnji spominje se dalmatinski katepan Lav, što neizravno posvjedočuje da je hrvatski vladar u svojoj vlasti imao i Dalmaciju. Iste godine, u Krešimirovoj darovnici kojom se zadarskom muškom benediktinskom samostanu sv. Krševana daruje otok Maun, izrijekom se spominje »naše dalmatinsko more«. Naposljetku, vrhunac uspješne hrvatske politike na istočnom Jadranu dosegnut je u doba vladanja moćnog Dmitra Zvonimira (1076–1089), vladara koji se dičio naslovom »kralj Hrvatske i Dalmacije« te »kralj Hrvata«.

Drugačija, po Hrvate nepovoljna situacija, nastupa nakon Zvonimirove smrti, kada Mlečani koriste borbu protukraljeva i početak rasula hrvatske države te 1097. uspijevaju ovladati većinom dalmatinskih gradova (s tim da je Zadar tada bio izravno podvrgnut caru Aleksiju I. Komnenu (1081–1118). Mletački dužd Vital Michiel (*Vitale Michele I.*, 1096–1102) uputio je (koristeći i dolazak »panonskoga kralja« Kolomana u Hrvatsku) svoje poslanike u istočnojadranske gradove te im ponudio vojnu pomoć i mletačku zaštitu. Dužd je pred Dalmatincima istupio kao nositelj naslova carskoga protosevista i dužda Venecije, Dalmacije i Hrvatske te je u tom trenutku – nasuprot nepoznatom vladaru sa sjevera – za dalmatinske građane bio bolja opcija za prevladavanje unutarnjih sukoba i stanja bezvlašća.

Tijekom 12. stoljeća u sukobu sa ugarsko-hrvatskim vladarima iz dinastije Arpadovića Mletačka Republika u nekoliko navrata osvajat će i gubiti dalmatinske gradove. U doba prvoga ugarsko-hrvatskoga kralja Kolomana i njegova uspješnog osvajanja dalmatinske obale od Raba do Splita (do oko 1107), Mlečani su bili privremeno istisnuti sa istočnoga Jadrana. Međutim, iste godine kada Koloman umire, dužd Ordelaf Falier (*Ordelafo Falier*, 1102–1118) zauzima Rab, Zadar, Biograd, Šibenik, Trogir i Split (1116). U obnovljenom sukobu s hrvatskim banom Kledinom 1118. dužd gubi bitku kraj Zadra i pogiba. Porazena mletačka vojska sklanja se u Zadar koji uspijeva zadržati, ali Hrvati oslobađaju Šibenik i Biograd. Novi mletački dužd Dominik Michiel (*Domenico Michiel*, 1118–1129) potom sklapa mirovni ugovor s kraljem Stjepanom III. (1116–1131), na osnovi kojega je svaka strana zadržala osvojene gradove. Idućih godina politička zbivanja obilježavaju brze promjene i promjenljiva ratna sreća. Ratni pohod mletačkog dužda u Siriju koristi Stjepan III. i 1124. godine pod svoju vlast vraća sve dalmatinske gradove osim Zadra i Kvarnerskih otoka. Na

odgovor Mlečana nije se dugo čekalo te su već godinu dana poslije (1125) ugarskom kralju oduzeti Trogir i Split, a nekoć prijestolni grad Biograd potpuno je porušen. Ratovi i učestale promjene vlasti nad dalmatinskim gradovima nastavljaju se i za ugarskog kralja Bele II. Slijepog (1131–1141) koji Mlečanima preotima Šibenik, Trogir, Split i neke otoke, dok Zadar i Kvarner i dalje ostaju u sastavu mletačke stečevine.

U početnim desetljećima 12. stoljeća sve su učestaliji raskoraci između težnje grada Dubrovnika za neovisnom i široko rasprostranjenom pomorskom trgovinom i konkretnih mletačkih akcija da steknu monopol nad trgovačkom plovidbom duž Jadrana i Sredozemlja. Vjerojatno su, upravo stoga, mletačke čete 1122–1123. i 1171., a tijekom bizantsko-mletačkih sukoba na južnom dijelu Jadrana, napadale, pljačkale te čak i kratkotrajno zauzele dubrovački teritorij. Kasnije će se, kao bitan čimbenik zaštite Dubrovčana od mletačkih pretenzija, nametnuti dubrovačko savezništvo s Normanima i konstantno ugarsko-hrvatsko suparništvo s Venecijom.

U 12. stoljeću zabilježeni su i konkretni sukobi između Mletaka i istarskih gradova, koji upravo u to vrijeme gospodarski jačaju i u političkom smislu se postupno oslobađaju utjecaja velikaških obitelji i biskupske svjetovne vlasti. Njihov uspon dovodi ih do sukoba s Mlečanima te se kao saveznici udružuju Pula, Kopar i Izola. Poraženi, istarski su gradovi prisiljeni obećati vjernost mletačkome duždu i preuzeti obvezu pomaganja Mlečanima u ratu na moru. U sljedećim sukobima s Mlecima (1149), Pula i njezini saveznici Poreč, Rovinj, Novigrad i Umag ponovno su poraženi, prisiljeni na mir (1150) i obnovu prisege vjernosti. Potkraj stoljeća (1195) Pula ponovno započinje rat s Mlecima te je nakon još jednog poraza primorana porušiti gradske bedeme.

Dalmatinski grad kojemu je Mletačka Republika poklanjala najviše pažnje i usmjeravala težište svojih istočnojadranskih presizanja, zasigurno je bio Zadar. Tijekom više stoljeća (12–15), u doba cvata i u »jesen srednjega vijeka«, Zadar će se – duže od drugih dalmatinskih gradova – nalaziti u sastavu mletačkih stečevina. Jednako tako, više od svih drugih, Zadar će tijekom ovog vremena voditi borbu za svoju političku i gospodarsku samostalnost, pružati otpor mletačkoj prevlasti, podizati oružane bune te pronalaziti vojne, političke i gospodarske saveznike. Stoljeća ratova s Mlečanima zadarskom će stanovništvu donositi razaranja, smrt i izgnanstvo, a posljedice će se osjećati i mnogo kasnije. Opće političke prilike, ali i najveći dio hrvatsko-mletačkih odnosa ogledat će se upravo kroz sudbinu Zadra i njegove odnose s Prejasnom Republikom. Prva zadarska protumletačka pobuna zbilja se 1159. kada su Zadrani protjerali mletačkog kneza Dominika Maurocena/Morosinija i na utverdama istakli stijeg ugarsko-hrvatskog kralja. Pobunjeni je grad uskoro savladan, ali će od te godine zadarski otpor mletačkoj vlasti postati najizrazitije obilježje zadarsko-mletačkih odnosa sve do konačne uspostave mletačke vlasti na istočnom Jadranu u 15. stoljeću. U okolnostima nametnute vlasti tijekom druge polovice 12. stoljeća položaj mletačkog kneza u gradu bio je nesiguran, posebice kada se uzme u obzir da su Mlečani bili zauzeti napetim odnosima s bizantskim carem Emanuelom (Manuelom) I. Komnenom (1143–1180). Tako će se u sedmom desetljeću 12. stoljeća čak tri puta zaredom ponavljati slična situacija: Zadrani će protjerati mletačkog kneza i prihvatiti vlast ugarsko-hrvatskog kralja, a knez će nastojati uz vojničku pomoć iz Mletaka ponovno preuzeti vlast i pokoriti grad.

Migracijski procesi i komunikacija između dviju jadranskih obala. Počeci kulturnih prožimanja

Jedan od ključnih i kontinuiranih čimbenika hrvatsko-mletačkih veza odnosi se na migracijske procese i komunikaciju između dvaju jadranskih obala. Hrvati u Mlecima i Venetu (ali i na širem području sjeverne Italije) te Mlečani na istočnojadranskoj obali, ali i na širem hrvatskom državnom prostoru, povijesna su činjenica koju opažamo od najranijih razdoblja dokumentiranih pisanim vrelima. Iako nam za razdoblje do sredine 12. stoljeća ograničen broj izvora ne može u punom izražaju posvjedočiti o opsegu i intenzitetu hrvatsko-mletačkih komunikacija, na osnovi raspoloživih saznanja razvidno je da su – već od početnih stoljeća mletačkih posezanja – u gradovima duž hrvatskog uzmorja djelovali, kao privremeni zastupnici mletačke (tada još i bizantske) vlasti, odvjeci mletačkih plemićkih obitelji. Iz Mletaka, ali i sjevernoga dijela Apeninskoga poluotoka, u istarske i dalmatinske gradove pristizali su (osobito prema kraju ovoga razdoblja), i nositelji intelektualnih zvanja i profesija, kao i prenositelji gospodarske (trgovačke) razmjene između dvaju obala. Nadalje, talijanski, ali u ovom razdoblju ne pretežito mletački utjecaji, opažaju se i u hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj umjetnosti. Naime predromanička likovna umjetnost na hrvatskome tlu, osobita i osebujna po brojnim lokalnim obilježjima i formiranju vlastitoga izražaja, svoje utjecaje dijelom duguje i onodobnim umjetničkim stvaranjima na relaciji Carigrad – Ravena – Mleci.

Upravo u vrijeme prvih stoljeća hrvatsko-mletačkih povijesnih veza nastaje bazilika sv. Marka, tisućljetna prepoznajnica grada na lagunama. Najstarije zdanje, dovršeno 832., kada je sveti Marko proglašen mletačkim zaštitnikom (te se od tada uz ime grada i države počinje vezivati i ime Sv. Marko), stradala je u požaru tijekom pobune protiv dužda Petra IV. Kandijana (976), a ponovo je sagrađena 978. godine u vrijeme Petra I. Orseola (976–978). U idućem stoljeću, kako je jačala mletačka moć i samosvijest, sazrela je i potreba za gradnjom novog, reprezentativnijeg i vizualno dojmljivijeg zdanja posvećenog zaštitniku grada. Izgradnja nove, današnje bazilike sv. Marka otpočela je 1063. u doba dužda Dominika Contarinija (1043–1070), okončana je 1071. u doba vladanja dužda Dominika Silvija (Domenica Selve, 1071–1084), da bi konačno bila posvećena 1094. za dužda Vitala Faliera (1084–1096). Bazilika predstavlja najveću i najraskošniju građevinu bizantskoga stila toga doba na talijanskom tlu. Građena je u obliku grčkog križa s pet kupola (po četiri sa strane te jedna u sredini). Iako je nadahnuta graditeljskim nasljeđem bazilika svetih apostola u Carigradu i sv. Ivana u Efezu, zaseban je i samosvojan graditeljski pothvat, ali i trajno posvjedočenje povezanosti Mlečana s Istokom. Jesu li u gradnji sudjelovali, uz grčke, i kamenoklesarski znalci iz naših krajeva, nije nam poznato. Također, u kojoj je mjeri upravo to zdanje, kao i ostale građevine koje nastaju kao iskaz poleta mlade mletačke države koja se postupno oslobađa bizantske dominacije i sve više nameće vlastitu interesnu politiku (iskazanu upravo konstantnim pretenzijama na hrvatski Jadran), utjecalo na kulturna obzorja, interese i izražaje istočnojadranske baštine, upit je koji se ne može svesti na jednoznačan odgovor. Činjenica jest da tek od *duecenta* i *trecenta*, usporedo s učinkovitijim mletačkim iskorakom na područja od Istre do Boke, jača i postupno preuzima dominaciju mletački utjecaj na tamošnja likovnoumjetnička stvaranja.

**Bazilika S. Marco, desna
prijevnica: mozaik s prikazom
krađe i prijenosa tijela sv. Marka
iz Aleksandrije u Mletke**

Prikazani su Mlečani Bono i Rustico koji uz pomoć svećenika Teodora i monaha Staurazija potajno odnose relikvije sveca koji će nedugo potom postati zaštitnikom njihova grada. Mozaici u bazilici San Marco vrhunska su djela majstora bizantske likovne tradicije. (Izvor fotografije: Antonio Mano, *San Marco Evangelista: opere d'arte dalle chiese di Venezia*, Venezia 1995., str. 49)

* * *

Posebno važnu, ali u historiografiji još uvijek nedovoljno obrađenu sastavnicu hrvatsko-mletačkih (sjevernotalijanskih) veza u najranije doba povijesti obaju naroda imala je slavenska (hrvatska) kolonizacija Furlanije (dijelom i područja Veneta). Naime u doba doseljavanja i razmještanja Hrvata na područje nekadašnjih rimskih provincija u Panoniji i Dalmaciji odvija se i kolonizacija gornjoitalske (Furlanske) nizine, u koju oko 600. godine prodiru hrvatska i slovenska plemena. Vijest o tome najizravnije je potvrđena u pismu pape Grgura I. Velikog (590–604) salonitanskom nadbiskupu Maksimu (srpanj 600): »A zbog slavenskog naroda koji vam veoma prijeti jako sam žalostan i zbunjen; žalostan sam zbog toga što trpim s vama, a zbunjen zato što su (Slaveni) već preko istarskog prijelaza počeli ulaziti u Italiju.«⁴ Iako je prodiranje u dubinu Furlanske nizine privremeno zaustavljeno na njezinu istočnom rubu, gdje je postojao jak obrambeni sustav langobarskih utvrđenja (*limes*), naseljavanje se nastavlja u drugoj polovici 7. i početkom 8. stoljeća, kada slavenska plemena naseljavaju dio današnje Beneške Slovenije, čime se granica konačno ustaljuje između mora i Alpa na langobardskom limesu. Za franačke uprave Furlanija stječe status pograničnog područja (marke) te u svom sastavu okuplja i hrvatske krajeve. Oko 828. područje podređeno Furlanskoj marki podijeljeno je na četiri grofovije: Furlaniju s porječjem Soče, Istru s Tršćanskim krasom, Donju Panoniju i »grofoviju uz Savu«. Nakon što je 1077. Furlanija pripala akvilejskom patrijarhu zapadno od slavensko-romanske etničke granice nastaju brojna kolonizirana slavenska sela. Naseljavanje su podupirali i sami patrijarsi, dovodeći novo žiteljstvo u plodnu Furlansku nizinu u kojoj već od 10. stoljeća postoji sedamdesetak slavenskih sela. U to se vrijeme čak i u potpuno furlanskim mjestima često susreću slavenska imena: Beliša, Dragoslav, Dragovid, Zdegoj i dr. U izvorima s kraja 13. stoljeća također je još uvijek živo prisutna svijest o slavenskom obilježju furlanskog kraja, čiji se brdovit

⁴ MGH, *Epistolarum* tomus II., lib. X, Berlin 1957., 249; prijevod prema N. Klaić, *Izvori*, dok. I, str. 1.

kraj naziva *in Schiavonis*. Najkasnije do 15. stoljeća većina je naselja romanizirana (posebice u dolini Bijele), a o njihovu negdašnjem podrijetlu svjedočila su imena mjesta, danas najvećim dijelom talijanizirana (Gorizza, Gradisca, Sella, Medea Sclabonica, Sanctus Vitus de Sclabonibus, Sclavons, Passian Schiavonesco, San Leonardo di Schiavoni, Santa Maria di Sclavonico i dr.).

U odnosu na hrvatska odnosno slavenska naseljavanja sjevernotalijanskog područja, drugačijega su obilježja imala hrvatska useljavanja u Mletke, grad koji će od najranijega vremena, pa sve do suvremenog doba, privlačiti imigrante s najšireg hrvatskog državnog i etničkog prostora. Prvi detaljniji tragovi trajno ili privremeno iseljenih Hrvata u Mlecima zabilježeni su krajem 11. stoljeća. Riječ je o roblju podrijetlom iz dalmatinskoga zaleđa ili iz Bosne, koje su pod optužbom poganstva dubrovački trgovci prodavali u zapadnojadranskim gradovima. Tako se već 1095. u Mlecima bilježi ropkinja hrvatskoga podrijetla po imenu Slavica (*Slaviza*), spomenuta prilikom razdiobe obiteljske ostavštine mletačkih plemića, braće Domenica i Orsa Baseggia. Robovi hrvatskoga podrijetla spominju se u Mlecima i tijekom 12. stoljeća, kada je zabilježena (u drugoj polovici 12. st.) zanimljiva pojava preuzimanja imena gospodara od strane naših robova, koji su – najčešće oporučnom odredbom svojih vlasnika – stekli status slobodnih građana.

U odnosu na robove i ropkinje, mnogo veću skupinu Hrvata i dalmatinskih Roma-na u Mlecima čine slobodni građani. U 12. stoljeću spominju se općom i često korištenom mletačkom odrednicom za doseljenike s istočnoga Jadrana (*Sclavo, Sclavus*), ali i konkretnom oznakom mjesta podrijetla. Tako se među najstarijim zabilježenim vijestima o Zadranima u Mlecima 1124. spominje Bonus Senior, stanovnik župe S. Provolo u predjelu Castello. Prvi izrijekom zabilježeni Dubrovčanin je Lovro (*Laurencius Raguseo*), zabilježen 1182. godine kao žitelj predjela Dorsoduro u župi S. Trovaso. Vrela iz druge polovice 12. stoljeća bilježe i aktivno učešće hrvatskih iseljenika u gospodarskom životu grada i okolice. Tako se kao sudionik u trgovačkim poslovima s Mlečanima 1173. spominje Mihael Slaven (*Michaelus Sclavus*), žitelj predjela Castello u župi S. Martino. U razdoblju od 1154. do 1168. godine vrela bilježe zemljišno poslovanje Alberika (*Albericus Sclavus*), nastanjenog u mjestu Piove di Sacco (Provincia di Padova) i vlasnika čestica u lokalitetima *Ramello* i *in fundo Plebis*.

U odnosu na prethodne primjere, najzanimljiviji je ipak životni put Hrvata Dobromira (Dobramira), oslobođenoga roba i uspješnog mletačkog poduzetnika, čija je neobična sudbina zaintrigirala i hrvatske povjesničare. Dobromir se u vrelima prvi put spominje 1125., kada ga na osnovi oporučne odredbe njegova gospodara, mletačkoga plemića Petra Staniaria, oslobadaju izvršitelji oporuke (Petrovi sinovi i kćeri) te mu pritom daruju pet libara zlata. U latinskome tekstu izrijekom se ističe Dobromirovo hrvatsko podrijetlo (*ex genere Hgroaticorum*). U spisu iz 1128. Dobromir se prvi put spominje u nekom novčarskom poslu (jednogodišnji zajam od sto libara denara od Mlečanina Romana, kapelana bazilike San Marco). Godine 1130. Dobromir, žitelj predjela Castello u župi S. Provolo, podmiruje Staniarijevoj kćeri Doroteji naknadu za zlatni prsten, poklonjen Dobromiru još za života njegova gospodara. Razgranatu trgovačku djelatnost hrvatski oslobođenik razvija tijekom četrdesetih godina 12. stoljeća. Sudjeluje u mletačkoj pomorskoj trgovini, i spominje se u Aleksandriji, Lakademoniji i Korintu gdje sklapa razne trgovačko-novčarske poslove s mletačkim i drugim tamošnjim poduzetnicima. Vrijedno je zabilježiti da se u ispravi iz 1135. naziva *Dobramiro Staniario de Dalmatia*, što upućuje kako je – kao i neki

drugi hrvatski oslobođenici – preuzeo prezime svoga pokojnog gospodara. Broj Dobromirovih poslovnih partnera bio je velik, a veze s njima vrlo razgranate. Od 1136. do 1139. Dobromir učestalo trguje na relaciji Mleci – Grčka – Carigrad, a svoje glavno poslovno sjedište uspostavlja u Korintu. Osim svećenika Romana, s kojim najčešće surađuje, kao Dobromirovi poslovni partneri spominju se Pietro Mauroceno, Fulco Superancio, Leon Fuscello, Giovanni de Canale, Domenico Bassadello, Domenico Encio i drugi. Neki od njih pripadali su uglednim mletačkim plemićkim rodovima što upućuje na ugled i status koji je Dobromir s vremenom stekao, a kojega će njegovi potomci i uvećati. Nakon uspješnog poslovanja na Levantu, Dobromir se oko 1142. vraća u Mletke, a u vrelima se posljednji put spominje 1150. godine. Očeve je poslove naslijedio Pankracije, prvi put spomenut u Dobromirovim poslovima 1139. godine. Djeluje u Korintu, Carigradu i Mlecima, plovi do Egipta i Sirije te sklapa trgovačko-novčarske poslove s raznim poduzetnicima (Leone Greco, Bartolomeo Greco, Iubiano Encio, Macharotto Zozriani, svećenik Romano, Pietro Ziani – kasniji rapski knez i dr.). U Mlecima je stanovao u župi San Giovanni Evangelista (predjel San Polo). Posljednji puta se spominje 1193., kada mu je rapski knez Pietro Ziani potvrdio isplatu dobiti od poslovnog ugovora sklopljenog 14 godina ranije. Imao je tri sina i kćer: Zahariju (spominje se između 1175–1219), Ivana (1176–1227), Dominika (1188–1224) i Frondisu (1181). Svi Pankracijevi sinovi bili su poslovno djelatni u Mlecima i na Levantu. S vremenom se sjećanje na hrvatsko odnosno dalmatinsko podrijetlo Dobromirovih potomaka potpuno izgubilo te se oni u vrelima javljaju isključivo prezimenom Staniarie. Kako, prema sačuvanim ispravama, izravnih potomaka plemićkoga roda Staniarie nije više bilo, nasljednici oslobođenog Hrvata Dobromira postali su jedini pravi nasljednici negdašnjeg gospodara njihova oca.

U stoljećima koja će nastupiti hrvatsko-mletačke veze bit će još brojnije, a prisutnost Mlečana u hrvatskim krajevima i Hrvata u Mlecima i Venetu predstavljat će jedan od najvažnijih čimbenika povezanosti i prožimanja dviju susjednih obala Jadrana.

Zaključak

Hrvatsko-mletački odnosi započinju od vremena seoba naroda na ovdašnje prostore i prvih početaka uspostave samostalnih državnih tvorevina. Veze hrvatskih krajeva s Mlecima u tom i kasnijim razdobljima obilježene se upornim (tada još manje uspješnim) mletačkim nastojanjima da ovladaju strateški važnim istočnojadranskim obalnim središtima od Istre do Boke kotorske. U tome će ih isprva sprječavati neretvanski pomorci i hrvatski vladari (Domagoj, Petar Krešimir IV., Dmitar Zvonimir), a od 1102. i novi državno-politički čimbenik u hrvatsko-mletačkim odnosima – ugarska dinastija Arpadovića. Nadalje, početne komunikacije *tra le due sponde* bilježimo i u gospodarskim odnosima (težnje Mlečana da istarske gradove učine zavisnim o svojoj trgovačkoj politici), ali i u procesu migracija, odnosno razmjene ljudi (privremena ili trajnija iseljavanja iz Mletaka u Hrvatsku i obrnuto) te u kulturno-umjetničkim prožimanjima. U sljedećim stoljećima sve će te sastavnice prožimanja biti pojačane i bolje dokumentirane izvorima, ali njihova ishodišta i prvi koraci uspostavljeni su upravo u ranom srednjovjekovlju.

Izvori:

- Andreae Danduli Chronica, u: Rerum Italicarum scriptores, Raccolta degli storici Italiani, t. 12, Milano 1728.
- Deliberazioni del Maggior Consiglio di Venezia (a cura di Roberto Cessi), Bologna 1950.
- Documenti del commercio veneziano nei secoli XI–XIII, sv. I–II (a cura di Raimondo Morozzo della Rocca e Antonio Lombardo), Istituto storico italiano per il medioevo, Torino 1940–1941.
- Documenti per la storia della cultura in Venezia (ricercati da Enrico Bertanza), sv. I (Maestri, scuola e scolari in Venezia fino al 1500), Deputazione di storia patria, seria I, sv. 12, Venecija 1907.
- Ivan Đakon = Giovanni Diacono: *Istoria Veneticorum*, priredio i preveo na talijanski Luigi Andrea Berto, Istituto storico italiano per il Medioevo, Bologna 1999.
- Klaić, Nada: *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972.
- Monumenta Germaniae historica (MGH), Epistolarum tomus II., lib. X, Berlin 1957.
- Nuovi documenti del commercio veneto dei secoli XI–XIII, (a cura di R. Morozzo della Rocca e A. Lombardo), Istituto storico italiano per il medioevo, Torino 1953.
- Rački, Franjo, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, sv. 7, Zagreb 1877.
- Šišić, Ferdo: *Priručnik izvora hrvatske historije*, I., Zagreb 1914.

Literatura

- Benussi, Bernardo: *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trst 1924.
- Budak, Neven: *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb 1994.
- Budak, N.: Kako je hrvatski rob mogao postati mletački patricij ili neke vijesti o ranim hrvatsko-mletačkim trgovačkim i drugim vezama (11.–13. st.), *Spomenica Ljube Bobana (1933.–1994.)*, Zagreb 1996., 73–84.
- Cessi, Roberto: *Storia della Repubblica di Venezia*, vol. I–II., Milano – Messina 1946.
- Cracco, Giorgio: *Società e Stato nel Medioevo Veneziano (secoli XII–XIV)*, Firenze 1967.
- Cronia, Arturo: *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova 1958.
- Čoralić, Lovorka: *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb 2001.
- Čoralić, L.: *Venecija: Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Samobor 2004.

- Da Mosto, Andrea: *I dogi di Venezia nella vita privata*, Firenze 1977.²
- De Franceschi, Carlo: *L'Istria. Note storiche*, Poreč 1879.
- Diehl, Charles: *Mletačka Republika*, Zagreb 2006.
- Distefano, Giovanni: *Atlante storico di Venezia*, Venecija 2007.
- Ferluga, Jadran: *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Beograd 1957.
- Foretić, Vinko: Hrvat Dobramir i još neki naši ljudi kao pomorski privrednici u Mlecima u 12. i 13. stoljeću, *Pomorski zbornik*, sv. 1., Zadar 1963., 399–412.
- Foretić, V.: *Povijest Dubrovnika do 1808.*, sv. I., Zagreb 1980.
- Goldstein, Ivo: *Bizant na Jadranu: Od Justinijana I. do Bazilija I.*, Zagreb 1992.
- Goldstein, I.: *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.
- Hrvatska / Italija: stoljetne veze (povijest, književnost, likovne umjetnosti)*, uredila Natka Badurina, Zagreb 1997.
- Klaić, Nada: *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990.
- Klaić, N. – Petricioli, Ivo: *Zadar u srednjem vijeku (Prošlost Zadra II)*, Zadar 1976.
- Lane, Frederic C.: *Povijest Mletačke Republike*, s engleskog prevela Tihomira Mršić, stručna redaktura i pogovor Lovorka Čoralić, Zagreb 2007.
- Lorenzetti, Giulio: *Venezia e il suo estuario*, Venecija 1926. (pretisak: Trst 1974).
- Margetić, Lujo: Vjerodostojnost vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XI. st., *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, sv. 19., Beograd 1980., 117–146.
- Margetić, L.: Vijesti Andrije Dandola o Dalmaciji u XII. st. i njegovi izvori, *Historijski zbornik*, sv. XXXV.(1), Zagreb 1982., 209–258.
- Matijević Sokol, Mirjana: Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava, *Croatica christiana periodica*, god. XXXI., br. 59., Zagreb 2007., 1–31.
- Novak, Grga: *Prošlost Dalmacije*, Zagreb 2001.
- Orthali, Gherardo – Cracco, Giorgio – Cozzi, Gaetano – Knapton, Michael: *Povijest Venecije*, sv. I., Zagreb 2007.
- Povijest Hrvata*, knj. I. (*Srednji vijek*), uredio Franjo Šanjek, Zagreb 2003.
- Raukar, Tomislav: *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997.
- Tassini, Giuseppe: *Feste, spettacoli, divertimenti, piaceri degli antichi Veneziani*, Venecija²1961.
- Zorzi, Alvise: *La Repubblica di Leone: Storia di Venezia*, Milano 2008.